

Uppdaterad åtgärdstabell för vityxne i södra Sverige, 2024 – 2028

(Pseudorchis albida)

Hotkategori: STARKT HOTAD (EN)

Åtgärdstabellen har upprättats av
Lars Sjögren, Länsstyrelsen Västra Götaland

NATURVÅRDSVERKET

Naturvårdsverket

Tel: 010-698 10 00

E-post: registrator@naturvardsverket.se

Postadress: Naturvårdsverket, 106 48 Stockholm

Internet: www.naturvardsverket.se

Koordinerande myndighet:

Länsstyrelsen i Västra Götalands län

Tel: 010-224 40 00

E-post: vastragotaland@lansstyrelsen.se

Postadress: 403 40 Göteborg

Internet: www.lansstyrelsen.se/vastragotaland

© Naturvårdsverket 2024

Omslag: vityxne, foto Lars Sjögren

Publiceringstillstånd för ev. kartor, flygbilder etc.

Förord

Åtgärdsprogram för hotade arter och naturtyper och deras genomförande är ett av flera verktyg för att nå det av riksdagen beslutade miljö kvalitetsmålet *Ett rikt växt- och djurliv*, och även de övriga sex ekosystemrelaterade miljö kvalitetsmålen. Åtgärdsprogram för hotade arter och naturtyper bidrar också till att bevara arter och naturtyper inom EU:s art- och habitatdirektiv och fågeldirektiv samt att uppnå mål inom Konventionen för biologisk mångfald och i de Globala målen för hållbar utveckling om att hejda förlusten av biologisk mångfald.

Åtgärdsprogrammet för vityxne i södra Sverige 2005 – 2008 togs fram av Lars Gunnar Reinhammar och har koordinerats nationellt av Länsstyrelsen i Västra Götalands län. Programmet redovisades till Naturvårdsverket första gången 2008 och förlängdes fram till 2013. En ny redovisning lämnades in till Naturvårdsverket 2013, som beslutade att förlänga programmet till och med 2018 med uppdatering av åtgärds tabellen. Perioden 2013 – 2018 har redovisats till Naturvårdsverket, som beslutat att förlänga programmet till och med 2028 med en uppdatering av åtgärds tabellen.

Vityxne är idag klassad som starkt hotad och är fortfarande i behov av fler åtgärder och skötsel för att den inte ska vara rödlistad i Sverige.

Rapporten innehåller mål samt en kortfattad presentation av angelägna åtgärder under tiden 2024 – 2028 för att artens bevarandestatus i Sverige ska kunna förbättras. Åtgärdena samordnas mellan olika intressenter, vilket får till följd att kunskapen om och förståelsen för arten ökar. Förankring av åtgärdena har skett genom samråd med berörda aktörer.

Samlad information om åtgärdsprogrammet finns här:
<http://www.naturvardsverket.se/ISBN> nr.

Stockholm 2024

Maria Widemo
Chef Artenheten Naturavdelningen

Fastställelse och giltighet

Naturvårdsverket beslutade 2024 att fastställa en uppdaterad åtgärdstabell och uppdatera de kortsiktiga målen för åtgärdsprogrammet för vityxne i södra Sverige (ärende NV-03287-24). Tabellen är ett vägledande, ej formellt bindande dokument och gäller under åren 2024 – 2028. När giltighetstiden för ett program går ut ska programmets nationella koordinator redovisa genomförda åtgärder, resultat och måluppfyllelse under den gångna programperioden. Programmets fortsättning, djupare utvärderingsbehov och ambitionsnivå avgörs av Naturvårdsverket i samråd med programmets nationella koordinator och SLU ArtDatabanken. Giltighetsperioden för åtgärdsprogrammet förlängs om det inte fattas beslut om att programmet ska upphöra eller ett nytt program för vityxne i södra Sverige fastställs.

Innehåll

FÖRORD	1
FASTSTÄLLELSE OCH GILTIGHET	2
INNEHÅLL	3
BAKGRUNDSBESKRIVNING	4
VISION OCH MÅL	6
Vision	6
Långsiktigt mål	6
Kortsiktigt mål	6
ÅTGÄRDER OCH REKOMMENDATIONER	7
Dialog och samverkan	7
Information, utbildning och rådgivning	7
Områdesskydd	7
Aktiva åtgärder i fält	7
Skötsel och restaurering	7
Populationsförstärkande åtgärder	10
Datainsamling och analyser	10
Uppföljning	10
BILAGA 1.	11

Bakgrundsbeskrivning

Vityxne (*Pseudorchis albida*) förekommer i södra Sverige uteslutande i ogödslade gräsmarker som betas eller slås. De kvarvarande lokalerna ligger i skogs- eller mellanbygd och är med något undantag isolerade från varandra. I Götaland minskade arten mycket kraftigt under den första halvan av 1900-talet. Minskningen har dock fortsatt även senare. I den aktuella rödlistan bedöms vityxne som starkt hotad (EN) p g a ett litet och kraftigt fragmenterat utbredningsområde samt en liten och minskande population. De allvarligaste hoten mot arten är att hävden upphör av de ogödslade betes- och slåttermarker där arten förekommer.

Mer information om arten finns i Naturvårdsverkets rapport 5528; Åtgärdsprogram för vityxne i södra Sverige, 2005 – 2008.

Vityxne i södra Sverige har omfattats av ett åtgärdsprogram sedan 2005. Programmet har förlängts två gånger, senast t o m 2018. Åtgärdsprogrammet berör Hallands, Jönköpings, Kronobergs och Västra Götalands län. Arten bedöms utgången från Skåne län.

Den senaste slutredovisningen av åtgärdsprogrammet (2019) visar att länen under den senaste programperioden inriktat arbetet på att förstärka skötseln inom de kända lokalerna. Insatserna har till stor del baserats på erfarenheter från det arbete som gjordes på en lokal i Kronobergs län under den förra programperioden. Åtgärderna har till stor del varit inriktade på att återfå lokalerna i ett skick och med en skötsel som efterliknar den som gällde i det äldre kulturlandskapets slåtterängar. Detta har inneburit noggrann räfsning på våren, (på lokaler i Västergötland och Halland ofta kompletterat med mosskrattning och/eller bränning), slåtterhävd och höhantering på sensommaren och därefter efterbete. Lokaler som inte kunnat slåtterhävdas har betats sent.

De insatser som genomförts inom åtgärdsprogrammet har åtminstone delvis brutit den starkt negativa trend som vityxne uppvisat under 1900-talet. Antalet individer har ökat på många lokaler och totalt bedöms antalet individer idag vara nästan tio gånger fler än när arbetet inleddes. År 2005 hyste sju lokaler fler än 10 individer. 2018 var detta antal elva lokaler och av dessa hyste fem fler än 50 individer. Samtidigt som det totala antalet individer ökat har dock antalet lokaler där arten konstaterats fortsatt att minska. Sedan arbetet inleddes 2005 har arten konstaterats på 18 lokaler. De senaste fem åren har den dock endast återfunnits på 15 lokaler. På sex av dessa har dessutom endast enstaka individer noterats de senaste fem åren.

Åtgärdsprogrammet för vityxne i södra Sverige är på rätt väg men har ännu inte lyckats vända den negativa trenden. För att bevara livskraftiga bestånd av arten krävs en fortsatt satsning på hävd och restaurering av befintliga lokaler samt en utökning av antalet lokaler.

Den uppdaterade åtgärdstabellen syftar till att förbättra förutsättningarna för vityxnets framtida överlevnad i södra Sverige. Kvarvarande åtgärder som inte har genomförts under tidigare programperioder samt löpande åtgärder har anpassats till rådande kunskaps- och åtgärds läge. Det har även tillkommit nya åtgärder. De kortsiktiga och långsiktiga målen har delvis uppfyllts och nya målsättningar har därför definierats.

Den beräknade kostnaden för åtgärder som skulle behöva täckas av Naturvårdsverkets medel för genomförande av åtgärdsprogram för hotade arter uppgår till 1 440 000 kr under giltighetsperioden 2024–2028. Dock är möjligheten till denna finansiering beroende av årlig resurstilldelning till, och prioriteringar mellan, alla gällande åtgärdsprogram.

Vision och mål

Vision

En långsiktig visionen är att arten förekommer på minst 40 lokaler inom hela sitt tidigare utbredningsområde i södra Sverige och att den nödvändiga skötseln av dessa lokaler är tryggad. Några av lokalerna bör dessutom vara stora och hysa mer än ett par hundra individer. Det totala antalet individer bör samtidigt öka så att det finns minst 5000 individer även ogynnsamma år. Med en sådan populationsutveckling i södra Sverige, samtidigt som den nordliga populationen också ökar, skulle vityxne kunna tas bort från rödlistan.

Långsiktigt mål

År 2040 bör individantalet vara ca 5000 och arten bör förekomma på minst 30 lokaler. Skötselkontinuiteten på lokalerna bör ha säkerställts, t.ex. genom tecknade naturvårdsavtal. Studier av pollinationsbiologi, ekologi och demografi samt mykorrhiza bör vara genomförda.

Kortsiktigt mål

Målsättningen är att det år 2028 ska finnas minst 20 lokaler i södra Sverige med förekomst av arten och att det totala antalet individer ska vara minst 3000. För att nå detta mål bör berörda länsstyrelser under programperioden fortsätta med skötselåtgärder på de kända lokalerna och samtidigt inleda arbete med utplantering eller transplantationsförsök. Länsstyrelserna i de berörda länen bör, i samarbete med regionala floraprojekt och andra botanikintresserade, ha inventerat lokaler som kan vara lämpliga för utplantering

Åtgärder och rekommendationer

Dialog och samverkan

Information, utbildning och rådgivning

Berörda markägare och djurhållare bör kontinuerligt informeras om arten och dess status samt om de åtgärder som bör genomföras. I de fall som markägare / djurhållare själva söker miljöersättning bör länsstyrelsernas handläggare som ansvarar för miljöersättningarna vara väl insatta i artens krav. Även förvaltare av naturreservat som hyser arten måste vara informerade om relevant skötsel.

De åtgärder som hittills genomförts inom åtgärdsprogrammet och resultaten av insatserna bör sammanställas och redovisas för botaniskt intresserade. Förslagsvis sker detta i form av en artikel i Svensk Botanisk Tidskrift, alternativt som en rapport.

Tidsåtgång och kostnader för de olika skötselinsatser som genomförs på vityxnelokaler bör sammanställas och redovisas i en rapport.

Områdesskydd

En av lokalerna i Kronobergs län är naturreservat. Nio lokaler i Västra Götalands län, två i Kronobergs län, samt en lokal i Jönköpings län är Natura 2000-områden. En av lokalerna i Hallands län samt en i Västra Götalands län omfattas av naturvårdsavtal. Övriga lokaler är inte skyddade och markägaren har ansvaret för skötseln. För att trygga den långsiktiga hävden bör det övervägas om oskyddade lokaler och Natura 2000-områden skall omvandlas till naturreservat eller biotopskyddsområde. Även ägarbyten kan skapa problem för skötselkontinuiteten på lokalerna. Länsstyrelserna i samtliga län bör vara vaksamma på att årlig och lämplig skötsel verkligen sker. Om en ny ägare efter ett ägarskifte inte har för avsikt att bruka marken bör den aktuella länsstyrelsen starkt överväga att göra lokalen till naturreservat eller biotopskyddsområde, för att trygga skötseln.

Aktiva åtgärder i fält

Skötsel och restaurering

Den skötsel som genomförts inom ramen för åtgärdsprogrammet bör fortsätta på likartat sätt som under den senaste programperioden. I Jönköpings och Kronobergs län bör den omsorgsfulla traditionella ängshävden fortsätta då detta haft en mycket positiv effekt på arten. Samtidigt är detta en mycket kostnadskrävande skötsel och det finns därför skäl att parallellt fortsätta med de något mindre skötselintensiva åtgärder som genomförts i Hallands och Västra Götalands län.

Åtgärder som visat sig ha positiva effekter bör även utföras på lokaler där arten förefaller utgången men där förutsättningarna för den finns kvar.

I de fall som markägare / djurhållare själva söker miljöersättning bör ÅGP ansvariga på länen bedöma om denna skötsel är tillräcklig för artens krav eller om det finns skäl att komplettera med separata skötselavtal.

En förutsättning för att se effekterna är att alla åtgärder följs av fortsatt noggrann uppföljning.

Hallands län

Lokal 2. Lokalen som är den som hyser flest individer i landet bör fortsatt skötas som de senaste åren med årlig bränning kompletterad med sent bete. Dessutom bör kompletterande slåtter ske av de partier som domineras av konkurrenskraftiga arter.

Lokal 3. Betesdriften bör fortsätta kompletterad med bränning trots att vityxne inte noterats sedan 2010. Dessutom bör även mosskrattning på våren utföras under en följd av år för att se om arten kan återkomma.

Lokal 6. Växtlokalen, som ingår i en större betesfälla men är frånstängslad, bör fortsatt hävdas med bränning eventuellt kompletterad med sent bete. Lokalen har stor potential och åtgärder som mosskrattning, bränning och slåtter av en större yta bör övervägas. Eventuellt bör lokalen även skyddas mot vildsvin.

Västra Götalands län

Lokal 7. Fortsatt komplettering av det sena betet med insatser på våren i form av mossrivning, fagning och eventuellt även bränning. Som ett alternativ till enbart sent bete kan slåtter övervägas.

Lokal 8. Trots att arten inte återfunnits sedan 2012 kan den finnas kvar. Årlig slåtter eller sen beteshävd bör därför återupptas. De inledande åren bör kompletterande mossrivning och eventuellt även bränning genomföras.

Lokal 9. Den nuvarande skötseln med sent bete bör fortsätta. Eventuellt kompletterande mosskrattning och bränning på våren om det bedöms nödvändigt.

Lokal 10 A och B. Nuvarande slåtter och efterbete bör fortsätta. Fortsätt komplettera hävden med årlig mossrivning och eventuellt även bränning.

Lokal 11. Fortsatt slåtter och efterbete kompletterad med mosskrattning på våren. Lokalen kan behöva skyddas mot vildsvin.

Lokal 12. Fortsatt slåtter och efterbete. Bedöm behovet av kompletterande åtgärder och om nödvändigt komplettera med mosskrattning och bränning på våren.

Lokal 14. Slåtterhävden bör fortsätta på två ytor som de senaste åren. Bedöm behovet av ytterligare insatser såsom mosskrattning och bränning på våren.

Lokal 23. Fortsatt sent bete genom djurhållaren och markägarens försorg. Bedöm behovet av kompletterande insatser som mosskrattning, bränning och även utglesning av trädsiktet.

Jönköpings län

Lokal 15. Den återupptagna, mycket omsorgsfulla slåtterhävd som inleddes 2014 bör fortsätta på samma sätt även kommande år.

Lokal 16. Bedöm om det är meningsfullt att vidta åtgärder på lokalen som kan vara utgången.

Lokal 17. Fortsatt slåtterhävd på samma omsorgsfulla sätt som skett sedan 2014 med mycket positivt utfall.

Lokal 18A. Fortsatt slåtterhävd på samma sätt som skett sedan 2014 med mycket positivt utfall.

Lokal 18B. Bedöm om det fortfarande finns förutsättningar för att återfå arten och inled i så fall restaureringsåtgärder och återupptagen hävd på motsvarande sätt som den närliggande lokal 18A.

Lokal 19. Trots att arten inte noterats på lokalen sedan 2005 bedöms den ändå ha potential. De restaureringsinsatser och den återupptagna slåtterhävd som inleddes 2018 bör därför fortsätta under perioden.

Kronobergs län

Lokal 20. Den återupptagna och mycket omsorgsfulla slåtterhävd som inleddes 2014 bör fortsätta på samma sätt även kommande år.

Lokal 21. Fortsatt med den slåtterhävd som inleddes 2014 även kommande år. Överväg ytterligare gallring av trädsiktet.

Lokal 22B. De restaureringsåtgärder som inleddes 2009 har haft mycket positiv effekt och lokalen är idag den näst individrikaste i landet. Mycket angeläget att den omsorgsfulla hävden fortsätter inom ramen för skötseln av naturreservatet.

Populationsförstärkande åtgärder

Försök att driva upp plantor av vityxne från frön har vid det här laget testats vid tre olika tillfällen. Tyvärr har inget av dessa försök varit framgångsrikt. Kunskapen om hur man driver upp orkidéfrö till plantor har dock ökat de senaste åren och det finns därför anledning att göra nya försök. Om det trots detta inte lyckas att driva fram plantor från frön bör man under kommande programperiod försöka med att transplantera vuxna plantor. Det finns idag lokaler främst i Kronobergs resp. Hallands län som hyser så många plantor att en sådan åtgärd knappast påverkar populationen. I så fall bör plantor först flyttas till lämpliga växtplatser inom befintliga lokaler. Om detta visar sig vara framgångsrikt bör man därefter pröva att flytta plantor till nya närliggande lokaler. För utplantering på nya lokaler väljs förslagsvis skyddade områden där vegetationstypen och skötseln redan är gynnsam och hävden långsiktigt säkrad. Alla försök som genomförs måste dokumenteras noggrant oavsett utfall.

Innan några transplanteringsförsök inleds är det angeläget att undersöka om liknande transplantationer utförts i något annat land. Även resultat från försök med andra orkidéarter med likartad biologi och ekologi kan vara relevanta. I Jämtland ska plantor av brunkulla ha flyttats till nya lokaler och erfarenheter från dessa försök kan vara tillämpliga.

Utsättning av plantor ska följa Svenska Botaniska Föreningens policy för spridning av växtmaterial i naturliga miljöer (2021), Naturvårdsverkets vägledning (Wetterin 2008) och IUCN/SSC:s riktlinjer (IUCN/SSC 2013) och utsättningsplaner upprättas.

Datainsamling och analyser

Uppföljning

Noggrann uppföljning av förekomst av både blommande och vegetativa plantor bör prioriteras högt även i fortsättningen. Särskilt angeläget är det att sådan uppföljning sker på lokaler där restaurering genomförs eller där skötselinsatserna ändras. På övriga lokaler där populationen bedöms stabil bör antalet blommande plantor följas årligen eller som ett minimum vartannat år.

Bilaga 1.

Föreslagna åtgärder

Kategori: Ordinarie åtgärdsprogram

Åtgärd	Län	Område/ Lokal	Aktör	Finansiär	Uppskattad kostnad NV-ÅGP ²	Uppskattad kostnad an- nan finan- siär ²	Prioritet	Genomförs senast ¹
Dialog och samverkan								
Kontakt med berörda brukare/markägare för av- stämning och planering av skötselåtgärder	F, G, N, O	Samtliga	Lst	NV-ÅGP NV-skötsel	20 000		1	Årligen
Bedömning av behovet av inrättande av områ- desskydd för oskyddade lokaler, inklusive oskyd- dade Natura 2000 områden	F, G, N, O	Aktuella lokaler	Lst	NV-ÅGP NV-skydd		20 000	1	2027
Information								
Sammanställning och redovisning av genomförda åtgärder i artikel alternativt rapport	O	Samtliga	Lst	NV-ÅGP	40 000		1	2025
Sammanställning och redovisning av kostnader för olika skötselinsatser som genomförs på lokalema.	O	Samtliga	Lst	NV-ÅGP	20 000		2	2026
Aktiva åtgärder i fält								
Skötselinsatser av oskyddade lokaler i syfte att ge populationsförstärkning; röjning/restaurering, brän- ning, stängsling, fagning, slätter, efterbete	F, G, N	3, 4, 5, 6, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21	Lst	NV-ÅGP	800 000		1	Årligen
Skötselinsatser av skyddade lokaler i syfte att ge populationsförstärkning; röjning/restaurering, brän- ning, stängsling, fagning, slätter, efterbete	F, G, N, O	2, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 22, 23	Lst	NV-Skötsel		1 500 000	1	Årligen

NATURVÅRDSVERKET

Utplantering av plantor uppdrivna från frön alternativt transplanteringsförsök av plantor till nya växtplatser	G, N		Lst	NV-ÅGP	150 000		2	Senast 2027
Datainsamling och analyser								
Uppföljning av blommande och vegetativa plantor på lokaler som hyst vityxne under senare år och där aktiva skötsel- / restaureringsinsatser genomförs	F, G, N, O	Aktuella lokaler	Lst	NV-ÅGP	350 000		1	Årligen
Inventering av blommande plantor vartannat år på övriga kända lokaler (inklusive befarat utgångna lokaler) ³	F, G, N, O	Aktuella lokaler	Lst	NV-ÅGP	40 000		2	Vartannat år
Uppföljning av genomförda transplanteringsförsök	G, N	Aktuella lokaler	Lst	NV-ÅGP	20 000		1	Årligen efter åtgärd
Total uppskattad kostnad för åren 2019–2023					1 440 000	1 520 000		

¹ - Angivet år ska ses som en riktlinje under förutsättning att åtgärden kan finansieras och kan komma att flyttas framåt på grund av resursbrist.

² - Kostnaden som anges är den totala summan under programperioden.

³ - Inventering som inte är planerad enligt Bilaga 1 kan utföras i mindre omfattning även i län/områden/lokaler som inte är listad som berörda län enligt ovan om det förekommer starka indikationer av vityxneförekomst. Sådana inventeringar ska i förväg stämmas av med koordinerande länsstyrelse för programmet.